

Evropski muslimani

Tarik Kulenović

Institut za antropologiju, Zagreb

Rezime

Rad obrađuje muslimanske populacije u Evropi, pravce migracije, načine formiranja zajednica, brojnost, geografsku raspoređenost, njihovu javnu i političku percepciju u evropskim zemljama.

Ključne riječi: islam, Evropa, muslimani, migracije

GOVORITI O ISLAMU U EVROPI, pogotovo o muslimanima Evropljanima, sugrađanima drugih Evropljana, na prvi je pogled zbunjujuće. Zar pojmovi *islam* i *Evropa* mogu ići zajedno? U tradicionalnom poimanju evropskog identiteta islam predstavlja susjeda, protivnika, prijetnju, žrtvu, doseljenika..., no ne i sastavnicu evropskog identiteta. Muslimani su neki *drugi*, islam je religija *drugih*. Ako su i među nama, tu su privremeno. Ako to privremeno razdoblje traje i 500-600 godina, nema veze. I dalje je privremeno. Logičan je zaključak takvog načina razmišljanja kako muslimani nisu Evropljani, a njihova religija, islam, nije evropska religija. No, danas muslimani čine između 4% i 8% evropske populacije i činjenica su evropske stvarnosti.¹

¹ Dostupni podaci govore kako muslimani čine 4,4–4,6 % stanovništva Evrope.

Je li islam u Evropi integralni dio multikulturalnog društva u nastajanju ili prijetnja integritetu evropskih društava?

U trima evropskim državama: Albaniji, Bosni i Hercegovini i Kosovu, muslimani su apsolutna većina stanovništva. U Bugarskoj, Makedoniji i Srbiji postoje velike autohtone muslimanske populacije. U Evropskoj uniji² muslimanske populacije uglavnom su posljedica globalizacije, ekonomskog razvoja Evrope, no primarno su posljedica evropske kolonizacije svijeta u XVIII i XIX st. Značajne muslimanske manjine u Velikoj Britaniji, Francuskoj i Njemačkoj porijeklom su iz bivših evropskih kolonija. Nekadašnji *dragulji u kruni* britanskog i francuskoga kolonijalnog carstva: Indija, Pakistan i Alžir, postali su rezervoari ljudstva koje s više ili manje uspjeha imigrira u Evropsku uniju, u nekadašnje kolonijalne metropole, čemu su doprinijeli poznavanje jezika i višegeneracijske veze.

Uz imigrante iz nekadašnjih kolonija imamo veliki imigracijski val Turaka u Evropsku uniju, većinom u Njemačku i germanofone zemlje. Nakon razdoblja ratova za prevlast u Podunavlju (XV–XVIII st.) između Osmanskog i Habsburškog carstva, u XIX i XX st. njemačko-turska saradnja intenzivira se, a savezništvo u Prvom svjetskom ratu i val gastarbajtera nakon Drugog svjetskog rata to su potvrdili.

Turci predstavljaju i poveznicu među evropskim narodima koji su primili islam. No, ne gastarbajteri, poput onih koji su ginuli po Zagorskoj magistrali jer bi zaspali za volanom, pokušavajući što prije doći kući. Balkanski narodi primili su islam u razdoblju ekspanzije i najveće slave osmanskih Turaka. Preko Turaka primili su islamsku kulturu i civilizaciju u razdoblju uspona Osmanskog carstva. Stoga nije čudno što u nacionalnim imaginarijima evropskih muslimanskih naroda vrijeme ekspanzije Osmanskog carstva predstavlja i *zlatno doba* nacionalne povijesti.

Narodna izreka glasi: *Drumovi će poželjati Turaka, a Turaka neće biti*. Turci jesu otišli, no ostao je islam, *turska vjera*. Bosna, Sandžak, Kosovo, Albanija, Makedonija i Bugarska, države su i regije u kojima postoje

Neslužbene procjene govore kako je postotak muslimana u evropskom stanovništvu dvostruko veći. Tačni podaci vjerovatno su negdje između.

² Iznimka su Bugarska i Poljska, koje imaju autohtone muslimanske populacije. U Bugarskoj je riječ o oko 1,1 milion Turaka i Pomaka / Torbeša (muslimanskih Slaveana). U Poljskoj je riječ o populaciji Tatara (oko 70.000), koji su stalno nastanjeni u današnjoj Poljskoj od XIV st.

značajne populacije muslimana i tradicionalne islamske zajednice, koje su ujedno i jezgre evropskih muslimanskih nacija i etničkih zajednica. Riječ je o Albancima, Bošnjacima, Torbešima / Pomacima, poljskim Tatarima, balkanskim Turcima, Romima i Goranima. Današnje nacije jugoistočne Evrope također su posljedica osmanske vladavine tim prostorima. Naime, osmanski sistem mileta, u kojem je svaka vjerska zajednica tvorila zaseban milet koji je imao upravnu autonomiju u unutarnjim poslovima, bio je osnova formiranja balkanskih nacija. Sporovi između pripadnika različitih mileta rješavali bi se na upravnom vrhu države u osobi sultana. Nacije nastale iz mileta možemo nazvati i vjeronacije. Koliko god se njihovi pripadnici pozivali na etničku ili kulturalnu autohtonost, primarni kriterij nacionalnog okupljanja ipak je bila religijska pripadnost.³ Tako su npr. katolici nacionalizirani u Hrvate, pravoslavci u Srbe, Bugare, Grke i Makedonce, u koje su nacionalizirani i pravoslavni Vlasi i Cincari.⁴

Razdoblje razdvajanja poimanja islama od Turaka⁵ u Evropi protezalo se kroz XVIII, XIX i XX st. To je i vrijeme stvaranja nacija-država, vrijeme u kojem se dominantne etno-religijske grupe transformiraju u nacije i za sebe traže određenu teritoriju. Prisustvo islama i muslimana u zemljama poput Hrvatske, Srbije, Bugarske, Grčke i Rumunije svela se na minimum. Vjerski objekti, stambene zgrade, naselja i muslimanske populacije uništavane su i protjerivane. U tim procesima upotrebljavaju se metode kasnije imenovane etničkim čišćenjem i genocidom, a rezultirali su raspadom Osmanskog carstva i stvaranjem nacija-država na njegovoj teritoriji. Tako su muslimani postali problem.

³ Iako dio Hrvatske nikada nije bio pod vlašću Osmanskog carstva, ukorijenjenost religijskog identiteta vidi se u oblikovanju hrvatskog nacionalnog identiteta. Ideje Ante Starčevića, njegov *integralni* hrvatski nacionalizam u kojem su bosanski muslimani *cvijet hrvatskog plemstva*, a srpska dinastija Nemanjića ustvari *stara hrvatska dinastija* nisu bile prihvaćene u masama. Tek Stjepan Radić sa sintagmom *Hrvat i katolik* uspijeva pridobiti mase i pretvoriti ideju hrvatske nacije u masovni pokret.

⁴ Etničke Cincare možemo identificirati među tvorcima bugarske, srpske, grčke, makedonske i albanske nacije. Iako uspješni u „nation-building” procesima brojnih nacija, Cincari nisu uspjeli oblikovati pokret za stvaranje cincarske nacije. To danas otvara prostor za spekulacije je li riječ o ekonomskom sloju, etničkoj grupi ili nečem trećem.

⁵ U razdoblju XV–XIX st. islam je bio poznat kao *turska vjera*, muslimani su automatski bili nazivani *turcima*, a u govoru nemuslimana Bosne i Srbije, prelazak na islam nazivan je *poturčivanje*. Zbog nacionalne mobilizacije prelazak na islam proglašavan je nacionalnom izdajom, poglavito srpstva.

I nakon velikih iseljeničkih valova iz Bosne i Hercegovine, Srbije, Crne Gore, Makedonije, Bugarske i Grčke, na Balkanu su ostale značajne populacije muslimana, etničkih Slavena islamske vjere. Otuda i stoljetni pokušaji njihova nacionaliziranja u Srbe, Hrvate i Bugare. Prisilno nacionaliziranje i protjerivanje muslimana kao i otimanje teritorija nalazi se u temeljima srpskih ustanaka, Balkanskih ratova, Prvog i Drugog svjetskog rata na ovim prostorima, kao i u ratovima za jugoslavensko naslijeđe 1991–1999. godine.

Druga velika muslimanska populacija – Albanci – imali su, na određeni način, sreću u nesreći. Razlika između albanskog i južnoslavenskih jezika predstavljala je čvrstu barijeru pokušajima asimilacije i nacionaliziranja Albanaca u nešto drugo. Albanci su se zato susreli s drugom vrstom rasizma, dok su bosanski, srpski, makedonski i bugarski muslimani zbog svog slavenskog porijekla bili izloženi brojnim pokušajima nacionalizacije u novu hrvatsku, srpsku, makedonsku i bugarsku naciju. Pretpostavlja se kako su današnji Albanci izravni potomci nekadašnjih Ilira, koji su živjeli na ovim prostorima. Ergo, Albanci su potomci prastanovnika Balkana.

Rekompozicija stanovništva uvjetovana ratovima i ekonomskim migracijama dovela je do toga da danas većina od oko 22 miliona evropskih muslimana živi u zemljama Evropske unije u kojima tradicionalno nije bilo muslimanskih populacija. Uz radikalno novu populacijsku situaciju, dolaze i nove tehnologije koje omogućuju mnogo veću javnu vidljivost useljeničkih u odnosu na autohtone muslimanske populacije. Tako su Bošnjaci i Albanci postali javno vidljivi kao muslimani usljed genocidnih ratova koje je velikosrpski nacional-socijalistički⁶ program pokrenuo.

U prvom desetljeću XXI st. evropsku muslimansku populaciju možemo svrstati u dvije skupine:

- autohtoni evropski muslimanski narodi;

⁶ Uvriježeno je nacional-socijalizam vezivati uz Nacional-socijalističku njemačku radničku stranku (NSDAP) – naciste i njihov režim (1933–1945.) predvođen Adolfom Hitlerom.

No, režim *Socijalističke partije Srbije* (1988–1999), nastale preimenovanjem i dotada vladajućeg *Saveza komunista Srbije*, predvođene Slobodanom Miloševićem, u svom djelovanju, uvezivanjem ekstremnog nacionalizma i socijalističke organizacije, kroz ideološko forsiranje ugroženosti srpskoga kolektiva kao opravdanja za agresivna genocidna ratna djelovanja, opravdano je zaradio naziv nacional-socijalistički.

- imigranti i njihovi potomci u prvoj i drugoj generaciji.

U prvoj su skupini evropski narodi i etničke skupine koje ispovijedaju islam. Riječ je o kolektivima koje islam ispovijedaju stoljećima i za koje je islam danas nacionalna religija.

Albanci, Bošnjaci, Pomaci / Torbeši, Gorani, balkanski Turci, Tatari i Romi jesu narodi i etničke skupine koje ispovijedaju islam u Evropi i smatramo ih autohtonim evropskim populacijama. Njihovo postojanje ujedno poništava tvrdnju o islamu kao neevropskoj religiji.

U drugoj su skupini useljeničke populacije. Riječ je pretežno o Arapima, Turcima, Pakistancima, uz muslimane iz supsaharske Afrike i s Indijskog potkontinenta, kao i njihovim potomcima. Kod svih uočavamo tendenciju da se grupiraju prema etničkoj pripadnosti.

Kako je to moguće kada je religija islama nadnacionalna?

Islam jeste univerzalna, religija, nesputana teritorijom, otvorena za ljude obaju spolova i svih rasa, bez obzira na njihovo etničko porijeklo. No, džemati su organizaciono većinom nacionalni. I u zemljama u kojima su svi muslimani imigranti, postoji tendencija da se muslimani okupljaju na nacionalnoj / etničkoj osnovi. Na takvo grupiranje utječu zajednički jezik i zemlja porijekla. U situacijama gdje je jedna etnička grupa dominantna, kao što su npr. Bošnjaci u Hrvatskoj i Sloveniji, ili Turci u Austriji i Njemačkoj, zajednica se oblikuje prema obrascima oblikovanja religijske zajednice u matičnim zemljama. Uz to, sredina u kojoj se stvara i živi islamska zajednica utječe na nju i zajednice poprimaju i određene karakteristike dominantnih populacija u tim zemljama.

Istovremeno se u imigrantskim islamskim zajednicama odvija proces akulturacije i stvaranja nove sinteze. Muslimani različitog etničkog porijekla, okupljeni u islamskim zajednicama, kreiraju novu potkulturu. Pogrdni naziv BBCP (*British Born Confused Paki – Zbunjeni Pakistanac rođen u Britaniji*) pokazatelj je toga novog naraštaja. Riječ je o generaciji Britanaca pakistanskoga etničkog podrijetla, čiji su roditelji imigrirali u Veliku Britaniju. Kao rođeni Britanci, dijele osjećaj zavičaja sa svojim vršnjacima, etničkim Englezima, Škotima, Velšanima i Ircima. No, ne bivaju prihvaćeni kao ravnopravni niti u zemlji rođenja niti u zemlji porijekla. Britanci evropskog etničkog porijekla ne prihvaćaju ih jer su fenotipski (tamnija boja kože, različite crte lica) i kulturalno (odgoj koji podržava tradicionalnu pakistansku porodicu i religijska pripadnost)

različiti. Iako često predmet stigme (rasistički ispadi, napadi skinheada), BBCP u generaciji su se uspjeli izdići, tako da su neki njihovi pripadnici, poput pisca Hanifa Kureishia (Kurejšija), i muzičkih skupina *Asian Dub Foundation* i *Fundamental*, prihvaćeni kao dio britanske “mainstream” kulture. Ulazak muslimana u visoku britansku kulturu obilježili su i drugi događaji, poput pogibije britanske princeze Diane i njezina ljubavnika Dodija al-Fayed. Da bi jedan britanski musliman bio u intimnim odnosima s ljubimicom Britanije, majkom prijestolonasljednika trona, generaciju ranije bilo je nezamislivo. No, Muhammed al-Fayed, Dodijev otac, bio je vlasnik *Harrodsa*, jednog od najpoznatijih britanskih trgovačkih lanaca i pripadnik britanske ekonomske elite.

I druge zemlje Evropske unije doživljavaju identitetsku transformaciju svojih muslimanskih populacija. Tako muslimani svoj identitet izražavaju u javnosti. Mlade muslimanke, srednjoškolke, svoj mladenački bunt iskazuju nošenjem mahrame, adolescenti ginu u oružanim sukobima, međusobno, i s policijom. Zapad sa zebnjom ukazuje na činjenicu kako je muslimanska populacija statistički mlađa, time i opasna za ubrzano stareće zemlje zapadnog svijeta, poglavito Evropske unije.

Istovremeno, mladi muslimani iz imigrantskih porodica sebe sve više doživljavaju kao Evropljane, pogotovo generacije rođene u Evropi.

Ubistvo holandskoga režisera Thea van Gogha (2004), teroristički napadi na madridsku gradsku željeznicu (2004), javni prijevoz u Londonu (2005), neredi u pariskim predgrađima (2008) – samo su neki od iskaza promjene.

Tokom početka XXI st. ratovi u Afganistanu i Iraku radikalizirali su odnose i među muslimanima i drugim populacijama diljem svijeta. Istovremeno su potaknuli samosvijest evropskih muslimana. Procesi poput protesta za pravo nošenja hidžaba u državnim institucijama i u školama, kao i demonstracije izazvane karikaturama poslanika islama Muhammeda, a. s., te izjavom katoličkog pape Benedikta XVI o islamu kao religiji nasilja – pokazale su sposobnost muslimana na skoro trenutnu, masovnu mobilizaciju za odbranu svojih prava i kulturalnih posebnosti. *Ratobornost* tj. spremnost muslimana da na vrijeđanje i nasilje nad religijskim identitetom odgovore istom mjerom, pokazala je kako se muslimani razlikuju od drugih evropskih manjinskih religijskih zajednica spremnošću na reakciju. Na taj način evropski muslimani napravili su iskorak iz medijske tišine u javnost, tako da današnjih oko

TABLICA 1: Muslimansko stanovništvo u Evropi¹

Država	Stanovništvo Ukupno	Muslimana
Albanija	3.619.778	2.533.845 (70%)
Austrija	8.102.600	300.000 (3,7%)
Belgija	10.192.240	370.000 (3,6%)
Bugarska	8.487.417	1.110.295 (13%)
Bosna i Hercegovina	3.922.205	2.340.000 (59%)
Crna Gora	620.145	110.034 (17,74%)
Danska	5.330.020	150.000 (2,81%)
Finska	5.171.302	20.000 (0,38%)
Francuska	56.000.000	4.000.000 (7,1%)–5.000.000 (8,9%)
Grčka	10.000.000	370.000 (3,7%)
Hrvatska	4.437.000	56.777 (1,27%)
Italija	56.778.031	700.000 (1,2%)
Kosovo	1.900.000	1.700.000 (88–90%)
Luksemburg	435.000	3.800 (0,87%)
Mađarska	10.043.000	20.000–30.000 (0,19–0,29%)
Makedonija	2.038.514	672.705 (33%)
Holandija	15.760.225	695.600 (4,41%)
Njemačka	82.000.000	3.040.000 (3,7%)
Poljska	38.667.000	15.000 (0,03%)
Portugal	9.853.000	30.000–38.000 (0,30–0,38%)
Rumunija	22.500.000	60.000 (0,26%)
Slovenija	2.051.333	49.231 (2,4%)
Srbija	10.159.046	489.664 (4,82%)
Španija	40.202.160	300.000–400.000 (0,74–0,99%)
Švedska	8.876.611	250.000–300.000 (2,81–3,37%)
Švicarska	7.304.109	310.000 (4,24%)
Velika Britanija	55.000.000	1 406 000 (2,55%)
UKUPNO:	479.450.736	21.102.951–22.270.951 (4,4–4,6%)

¹ Podaci u tablici prikupljeni su iz različitih izvora, pri čemu smo se najviše koristili dostupnim popisima stanovništva pojedinih zemalja i procjenama iz statističkih godišnjaka: CIA *World Factbook* i sl. Kako su popisi i procjene stanovništva po evropskim zemljama rađeni u rasponu od 2001. do 2008. godine, podatke treba uzeti ilustrativno.

5% stanovnika Evrope predstavlja znatno veću snagu nego što bi se to zaključilo iz njihova broja.

Podaci iz Tablice 1 upućuju nas kako 2009. godine u Evropi živi 21–22 miliona muslimana,⁷ diljem kontinenta u manjim i većim zajednicama. Iz njihove geografske rasprostranjenosti vidljivo je kako su u državama Evropske unije muslimani pretežno urbano stanovništvo, dok u zemljama jugoistočne Evrope muslimani čine i urbano i ruralno stanovništvo.

Etnicitet, religija i identitet

Mogu li muslimani uopće izražavati etnički osjećaj, ili je njima primaran religijski osjećaj? Gledajući evropske muslimane, primjećujemo kako je njima podjednako bitan i etnički i religijski osjećaj. Naime, kod imigrantskih islamskih zajednica religijska pripadnost javno je naglašenija. Etnička pripadnost izražena je u prenošenju i upražnjavanju obrazaca ponašanja. Javno isticanje vjerske pripadnosti i vjerskih simbola upućuje na naraslu samosvijest i korištenje religije u borbi za politička prava.

S druge strane, pripadnost manjinskoj zajednici u Evropi stoljećima razvija *osjećaj sumnjičavosti* kod većinskog stanovništva neke države. Papinski pokolj katara u Monsegiru (1244) i pokolj hugenota u Francuskoj, neslavna *Bartolomejska noć* (24. 08. 1572.) samo su neki od primjera takve prakse. U XIX st., kada se formira većina evropskih nacija-država, manjine, poput katolika u Njemačkoj, Židova i protestanata u Francuskoj i Austro-Ugarskoj monarhiji, bivaju *sumnjivima* jer se smatra kako njihova različita religijska pripadnost ne može osigurati potpunu lojalnost naciji-državi. Tako je bilo upitno hoće li njemački katolici kao prvu lojalnost izabrati odanost papi i rimokatoličkoj crkvi ili njemačkoj naciji? Protestantske, pravoslavne i muslimanske nacije imale su nešto lakši zadatak, jer su organizirane na nacionalnom principu, tj. pripadnici nacije uglavnom su pripadnici iste religijske zajednice (crkve).

⁷ Riječ je o podacima prikupljenim iz službenih i javnih izvora, popisima stanovništva i procjenama. Kako se metodologija prikupljanja podataka razlikuje od izvora do izvora, najpreciznije je reći da se radi o procjenama iz raznih izvora u kojima broj evropskih muslimana varira od 20 do 30 miliona ljudi, ovisno o tome tretira li izvor muslimane u Evropi kao brzo rastuću zajednicu, kao nadu Evrope, opasnost za evropski identitet ili demografsku činjenicu.

Prilog židovskom pitanju neobičan je tekst Karla Marxa, koji bi mogli potpisati mnogi poznati konvertirani Židovi poput Gustava Mahlera i Sigmunda Freuda. U suštini, tekst je opravdanje Marxove konverzije na kršćanstvo, s tezom kako je judaizam prepreka emancipaciji Židova, koji se ne mogu u potpunosti emancipirati kao ravnopravni građani modernog svijeta dokle god su religijski sljedbenici judaizma.

Dualizam etničkog i religijskog identiteta prisutan je u svim svjetskim religijama. Danas kroz razrješenje tog dualizma prolaze muslimani. To ne znači da se pitanje prvenstva etničkog ili religijskog identiteta nije javljalo ranije u povijesti. Rješenje te dileme bilo je primjereno vremenima u kojima se javljala.

Danas, u postmoderno doba, svijet je organiziran u nacije-države i svaki stanovnik planete, voljno ili prisilno, pripadnik je neke nacije. Kasna moderna ili postmoderna oživjela je pitanje identiteta i učinila javnim mnoštvo identiteta koji su se skrivali iza suprotstavljenih identitetskih blokova moderne. Biti moderan ili biti tradicionalan? Biti ateist ili vjernik? U modernom dobu nije bilo moguće biti moderan i religiozan ili tradicionalan i ateist. U postmodernom svijetu u kojem živimo takve kombinacije naizgled nespojivih identiteta ne samo da su moguće nego i stvarne. Tako i *muslimani Evropljani* ne samo da su mogući, nego su i dio naše stvarnosti.

Kada govorimo o evropskom islamskom identitetu, u njegovoj analizi trebamo istaći kako je riječ o primarno urbanom fenomenu. Gledamo li evropske etničke islamske zajednice, uočiti ćemo njegovo postojanje i u ruralnim i urbanim sredinama, što je pokazatelj njihove autohtonosti u evropskom prostoru. Kada je riječ o Bosni i Hercegovini, muslimani nastanjuju i seoska i gradska područja. U gradovima poput Sarajeva, Zenice, Mostara, Banje Luke, Bihaća, Srebrenice, Kozarca, Viteza... gradske jezgre nastanjene su muslimanskim stanovništvom. Uz njih muslimansko stanovništvo nastanjuje i seoska područja, uglavnom plodna, uz rijeke. Njihova je osnovna ekonomska aktivnost poljoprivreda. No, Bosnu odlikuje i muslimansko ruralno stanovništvo u brdsko-planinskim područjima Bosne, čija je osnovna ekonomska aktivnost stočarstvo.

Imigrantske islamske zajednice izrazito su urbanoga karaktera. Nastaju u gradovima čiji su stanovnici njihovi članovi. Rijetke su ili nepostojeće imigrantske islamske zajednice sa seoskim stanovništvom. Gradska sredina diktira i načine njihove organizacije.

Kao manjinska imigrantska zajednica, muslimani se grupiraju u pojedinim dijelovima gradova u koje dolaze. Odabir države imigracije vjerovatno ovisi o znanju jezika i mogućnosti nalaženja posla. Stoga, zemlje Evropske unije, nekadašnje kolonijalne metropole, predstavljaju logičan izbor imigracije, legalne i ilegalne. Izbor gradske sredine uvjetovan je primarnim ciljem imigracije – pronalaskom posla. Unutar gradova imigranti se naseljuju u predgrađa i rubna naselja, gdje su najamnine niže, a mogućnost smještaja veća. Novi imigranti teže naseljavanju u blizini ranijih, čega je posljedica teritorijalno grupiranje. Snaženje zajednice omogućuje i izlazak u javnost tako da četvrti poprimaju etnički karakter, a pojedinci odjeveni po modernom poimanju islamskog načina odijevanja pojavljuju se i u središtima gradova.

Zauzimanje središta gradova i korištenje javnog prostora pokazuje ojačalu samosvijest zajednice, a afere poput zabrane nošenja mahrama u školama u Francuskoj, zabrane gradnje munara u Švicarskoj i zabrane nošenja feredže u Belgiji predstavljaju odbrambene reakcije domicilnog stanovništva tih zemalja interesantno iskorištenih u političke svrhe. Činjenica svjetske ekonomske krize pokazuje kako se ekonomski ugroženo stanovništvo grupira, tražeći izlaz u okrivljavanju drugih populacija koje žive na istoj teritoriji. Tako krivci postaju Židovi, Romi, seksualno drukčiji, kulturalno drukčiji, imigranti, muslimani...

Etničke (stare) islamske zajednice

U stvari, sve su islamske zajednice etničke. Naime, u svakoj od njih većinu vjernika čine pripadnici neke etničke grupe. U zemljama gdje postoji više etničkih grupa koje su muslimanske postoje situacije gdje imamo više džemata ili islamskih zajednica formiranih na etničkom principu.

Gledamo li geografski smještaj autohtonih etničkih (starih) muslimanskih zajednica u Evropi, vidimo kako su one većinom locirane u područjima u kojima je vladalo Osmansko carstvo. Riječ je o muslimanskim populacijama u Bosni i Hercegovini, Srbiji, Crnoj Gori, Kosovu, Makedoniji, Albaniji, Bugarskoj, Rumuniji i Grčkoj.

Izuzetak od ovog obrasca jeste muslimanska populacija u Poljskoj. Nju čine etnički Tatari, koji su naselili područje velikog vojvodstva Litvanije u XIV st., gdje u kontinuitetu žive do danas.

Evropa s islamom ima dodira od samih početaka te religije. Zapravo, poslanik islama Muhammed, još za života uputio je poslanicu bizantskom caru Herakliju, tražeći od njega da prihvati islam. Arapi su vrlo rano opsjedali Konstantinopolis, no zidine ovoga grada predstavljale su nepremostivu prepreku. Arapski val prodora islama u Evropu svoj je vrhunac doživio osvajanjem Sicilije, južne Italije i Španije, koja je preko šest stoljeća predstavljala biser svjetske civilizacije.

Rekonkvista i križarski ratovi koji su vođeni od XI do XV st. imali su cilj vratiti južnu Evropu i sjevernu Afriku pod kršćansku vlast koja je predstavljala temelj evropskog identiteta. Novi vijek, uz pad Kordopskog hilafeta i otkriće Amerike 1492. godine na povijesnu pozornicu dovodi novu silu: osmanske Turke.

Carstvo koje su osmanski Turci stvorili stoljećima za Evropu simbolizira islam, a na svom vrhuncu protezalo se na trima kontinentima:⁸ od pobjede na Mohačkom polju 1526. godine, kada je osvojena Mađarska i izvršena prva opsada Beča, do posljednje, jedanaeste, pod vodstvom velikog vezira Kara-Mustafe Koprolija (Ćuprilića) 1683. godine, koju je razbio poljski kralj Jan Sobjeski, a rezultirala je potpunom katastrofom i osmanskim gubitkom Mađarske, Slavonije i Like. Osmansko carstvo u razdoblju XV–XVII st. predstavljalo je ravnopravnog sudionika u evropskim odmjeravanjima moći. No, kroz XVIII i XIX st. taj *vrhunac svjetske civilizacije* postaje *bolesnik s Bosfora*. Osmansko carstvo povlači se iz Evrope, ostajući nakon Balkanskih ratova samo malim dijelom na evropskom kontinentu. U novostvorenim nacionalnim državama ostale su velike muslimanske populacije autohtonog stanovništva koje su, nakon neuspjeha etničkog *čišćenja*, novonastale nacije pokušavale nacionalizirati kroz XIX i XX st. Muslimanske populacije insistiraju na svom zasebnom grupnom identitetu koji iskazuju i privatno i javno.

Albanci i Bošnjaci u XX st. realiziraju se kao nacije i stvaraju nacionalne države, dok etničke grupe poput Pomaka / Torbeša i Gorana uspijevaju odbraniti svoj zasebni identitet suočeni s dvama paralelnim procesima asimilacije. Pomaci i Gorani predstavljaju dvostruku manjinu. Oni su manjina u odnosu na većinsku naciju, a manjina su i u odnosu na

⁸ Turci predstavljaju jednu od zanimljivijih etničkih skupina svijeta. Turkijski narodi protežu se od Kine preko cijele Azije do Turske u Maloj Aziji. Procjene govore o populaciji veličine preko 600 miliona ljudi. Osmanski Turci jedna su od grana turkijskih naroda. Započeli su kao mali emirat pod vodstvom Osmana na sjeveroistoku Anadolije.

većinsku muslimansku populaciju u državama u kojima žive. Bugarska je dobar primjer za to. Pomaci su kao Slaveni bili izloženi asimilaciji u bugarsku naciju (muslimanski Bugari), a kao muslimani bili su izloženi asimilaciji većinske muslimanske zajednice bugarskih Turaka.

Ratovi za jugoslavensko naslijeđe 1991–1999. dovršili su proces formiranja nacija na Balkanu, pa tako i muslimanskih nacija Bošnjaka i Albanaca. Kao osnovna obilježja možemo izdvojiti teritorijalnu ukorijenjenost, postojanje seoskih i gradskih naselja, kao i izgrađenost osnovnih društvenih institucija i običajnog prava. Bošnjaci su imali izgrađenu kompletnu društvenu vertikalu koja im je omogućila popunjavanje pozicija u novoj državnoj strukturi. To se odrazilo i na funkcioniranje institucija. Bosna i Hercegovina ne može funkcionirati bez Bošnjaka. U ratu i poraću pokazalo se kako u Bosni i Hercegovini postoje dvije političke elite koje se smjenjuju na vlasti od prvih višestranačkih izbora 1990. godine. Jednu možemo nazvati građansko-socijaldemokratskom, a drugu klero-nacionalnom. One se smjenjuju na vlasti, sklapajući raznolike koalicije, bez obzira na nacionalnu i vjersku identifikaciju. Možemo naći ideološke i interesne poveznice koje spajaju bošnjačke, srpske i hrvatske stranke u Bosni i Hercegovni. Iako su protekli ratovi bili strahovito destruktivni za etničke muslimanske populacije (samo u ratu u Bosni i Hercegovni porušeno je 614 džamija i ubijeno do 140.000 Bošnjaka), one su uspjele biološki opstati i uz enormne poteškoće društvene institucije obnovljene su, gradeći državne institucije.

Imigrantske (nove) islamske zajednice

Islamske zajednice nastale u zemljama Evrope koje kroz povijest nisu imale muslimansku populaciju nazivamo imigrantskim islamskim zajednicama. One se nalaze u zemljama današnje Evropske unije, geografski u zapadnoj i sjevernoj Evropi. Pravci njihove imigracije slijede obrazac širenja nekadašnjih evropskih kolonijalnih carstava, sada u obrnutom pravcu. Pripadnici različitih etničkih skupina teže k imigraciji u nekadašnje kolonijalne metropole. Indijci, Pakistanci i Arapi useljavaju u Veliku Britaniju kao nekadašnju kolonijalnu metropolu. Arapi i podsaharski narodi iz nekadašnjih francuskih kolonijalnih posjeda useljavaju u Francusku, a Turci i drugi narodi nekadašnjeg Osmanskog carstva migriraju ka sjevernoj Evropi, u Njemačku i sjevernije zemlje.

Migracijski pravci otvaraju se krajem XIX st. da bi se migracije intenzivirale poslije Prvog i Drugog svjetskog rata. Veliki gubici evropskih radno sposobnih muškaraca u tim ratovima doveo je do pojačane potrebe za radnom snagom. Ona je zadovoljavana većim učešćem žena na tržištu rada, ali i uvozom radnika iz nekadašnjih kolonija i Turske. Prvi muslimani useljenici u današnju Evropsku uniju bili su radnici, trgovci, mornari, vojnici i studenti, uglavnom muškarci. Učvršćivanjem ekonomskog statusa, za njima su slijedile porodice ili su sklapali brakove s domaćim stanovništvom. Muslimani iz evropskih kolonija sudjeluju u evropskim ratovima, a ratovi za kolonijalno oslobođenje i lokalni ratovi koji su uslijedili nakon njih doprinijeli su priljevu imigranata iz muslimanskih zemalja u Evropu.

Nakon Drugog svjetskog rata demografski gubici koje je Evropa pretrpjela primorali su je na pristup *otvorenih vrata*, primanja radne snage ("guest workers", "gastarbaiter") nužnih za proces ekonomskog oporavka Evrope.

Kod imigranata, ekonomskih, političkih i ratnih, ostanak je uglavnom planiran kao privremen. No, ekonomska kriza 1970-ih godina i nova generacija evropskih muslimana privremeni boravak pretvaraju u trajni. Imigrantske zajednice izrazito su urbanoga karaktera, nastaju i koncentriraju se u velikim urbanim središtima i oko njih. Otvaranje vjerskih objekata pomoglo je većoj koncentraciji muslimana nastanjenih oko njih. Tako nastaju cijele gradske četvrti Turaka, Pakistanaca, Arapa, imigranata, muslimana...

Narastanje muslimanskih populacija utjecalo je na stvaranje islamskih zajednica u zemljama poput Engleske, Francuske, Njemačke, Holandije, Austrije... u kojima tradicionalno nije bilo muslimana. I to je otvorilo nove probleme. Prije svega, riječ je o pravnoj integraciji muslimana. Unutar toga javljaju se brojna pitanja socio-ekonomskog i socio-kulturnoga karaktera, zdravstvene i socijalne skrbi, kao i pitanja političke reprezentacije muslimana.

Muslimani su počeli izlaziti u evropsku političku javnost u sedamdesetim godinama prošlog stoljeća. U tom procesu afera oko knjige *Sotonski stihovi* Salmana Rushdija (Rušdija) predstavljala je prekretnicu.

Slučaj Rushdie po mnogočemu odražava izlazak muslimana iz medijske tišine na svjetsku političku scenu. Nakon objavljivanja Rushdijeve knjige, slučaj je pokrenut iz Engleske od strane muslimanskih organizacija koje su u knjizi prepoznale teške uvrede na račun Poslanika islama,

Muhammeda, a. s. Slučaj bi vjerovatno ostao ograničen na Englesku i nestao bi u medijskoj tišini da nije bilo novog momenta. Naime, vođa iranske islamske revolucije, veliki ajatolah Ruhollah Homeini, obznanio je fetvu (presudu sa zakonskom snagom) protiv Salmana Rushdija zbog grubog vrijeđanja islama s pozivom na Rushdijevo smaknuće. *Strijela je odapeta*, vrištali su novinski naslovi.

Kroz godine Rushdijevi *Sotonski stihovi* predstavljali su razdjelnicu za sve sukobljene strane. Branitelji slobode mišljenja i izražavanja branili su Rushdijevo pravo na izražavanje svog mišljenja, branitelji islama branili su svog Poslanika od uvreda. Sotonski stihovi postali su rašomon različitih interesa i ideja.

Rushdijeva knjiga omogućila je homogenizaciju evropskih muslimana slično načinu na koji je otmica Fate Omanović omogućila homogenizaciju bosanskih muslimana stoljeće ranije. Naime, od svakoga ko se osjećao muslimanom očekivala se odbrana islama i Božijeg poslanika od uvreda. Svako ko se zalagao za slobodu govora i izražavanja, trebao je braniti piščevo pravo iznošenja njegova mišljenja.⁹

Aspekt Homeinijeve fetve koji je do danas rijetko uziman u obzir jeste činjenica vremena njene objave. Dan nakon objave fetve, Iran je, nakon osmogodišnjeg rata, potpisao primirje s Irakom, što je predstavljalo uvod u nikad formalno potpisani mir. Gledamo li realpolitički, fetva protiv Rushdija ispala je odlična *dimna zavjesa* za sklapanje nepopularnog primirja s mrskim neprijateljem – Irakom. Iscrpljujući i razarajući osmogodišnji rat koštao je Iran strahovito puno i, s obzirom na višegodišnju pat-poziciju na frontu, nije se mogao završiti ni iranskom ni iračkom pobjedom.

No, nus-posljedica završetka iračko-iranskog rata, fetva protiv Salmana Rushdija, počela je živjeti svoj neovisni život koji živi i danas. Uz medijsku slavu “celebrityja” koju kao pisac nikada ne bi dosegnuo, Salman Rushdie živi život progonjenog čovjeka, prisiljenog na mjere opreza i razne oblika skrivanja.

Istovremeno, Rushdijeva knjiga poslužila je homogenizaciji zajednice muslimana u zapadnoj Evropi, poglavito Engleskoj. Muslimani su svjedočili svojim postupcima kako uvredu Božijeg poslanika doživljavaju kao osobnu uvredu. Dok je Rushdijeva knjiga i konflikt

⁹ Granični slučajevi poput muslimana koji su i pisci koji se zalažu za slobodu govora i protiv su vrijeđanja islama nisu uzimani u obzir.

koji je izazvala došla kao iznenađenje za Evropu, tek otkrivajući opseg nepoznavanja i nerazumijevanja muslimanskog svijeta, kasniji ratovi u Afganistanu i Iraku, stvorili su prostor za dalje medijsko sukobljavanje. Nažalost, u Evropi sukob nije ostao samo na medijskoj razini. Bombaški napadi u Madridu 2004. i Londonu 2005, sukobi policije i stanovništva u pariskim i marsejskim predgrađima – samo su neki od primjetnih činova individualnog i grupnog nasilja. Atentat na režisera Thea van Gogha bio je među prvim takvim djelima. Mohamed Merah, ubica na motoru iz francuskog Toulousea, bombaši u napadu na policijsku stanicu u Bugojnu 2011. godine, mahnuti Mevlid Jašarević, koji puca po američkoj ambasadi u Sarajevu 2012. godine... – neka su od posljednjih takvih djela. Zašto to rade? Zašto ubijaju, zašto se bore protiv policije svojih država? Protiv koga se bore? U ime kakvih ideala?

Muslimani Balkana

Za razliku od muslimanskih zajednica u starim članicama Evropske unije, nekadašnjoj Zapadnoj Evropi muslimanske zajednice na Balkanu višestruko su starije, nastale u doba ekspanzije Osmanskog carstva. Od povijesnog poraza Osmanskog carstva pod Bečom počinje razdvajanje balkanskih muslimana od osmanske državne ideje i nacionalno formiranje balkanskih muslimanskih nacija. Naime, Osmansko carstvo u povlačenju gubi teritoriju koju osvaja Habsburško carstvo u napredovanju. Tako su za Osmansko carstvo izgubljeni Mađarska, Lika i Slavonija. Bošnjaci su se uspjeli odbraniti na novoj granici koja potvrđuje svoju stalnost i time što je i danas granica između Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

Politički obračun Turaka s Bošnjacima uslijedio je nakon sloma pokreta za autonomiju pod vodstvom Husein-kapetana Gradašćevića 1831–1832. Bošnjački poraz omogućio je lakše stvaranje sandžaka Hercegovina Ali-paše Rizvanbegovića i kneževine Srbije Miloša Obrenovića kao autonomnih provincija Osmanskog carstva. Kroz XIX st. Turci su se u različitim oblicima suočavali s bošnjačkim protestima i pobunama koje je uspio smiriti Omer-paša Latas 1852. No, ponovno je izbila 1878. godine u austrougarskoj okupaciji Bosne.

Tokom vladavine Austro-Ugarske dovršen je proces uključenja Bosne i Hercegovine u evropski pravno-politički okvir. Stabilizacija društveno-političkog stanja, kojem su prethodili ustanak kršćanskog

stanovništva 1875–1878. bio je povod vojnoj intervenciji. Austrougarske trupe okupaciju Bosne i Hercegovine planirali su “light”, no *šetnja do Sarajeva* pretvorila se u višemjesečni krvavi rat koji je na Vojnoj akademiji KuK monarhije izučavan kao jedan od velikih austrougarskih ratova XIX st.

Nakon Prvog svjetskog rata, Bosna i Hercegovina odlukom bosanskog Sabora ulazi u sastav države SHS, koja se s Kraljevinom Srbijom udružuje u Kraljevinu SHS, a od 1929. u Kraljevinu Jugoslaviju. Raspad Jugoslavije 1941. godine dovodi Bosnu i Hercegovinu u sastav Nezavisne države Hrvatske. Bošnjacima je formalno, kao muslimanima, priznata vjerska posebnost, dok su nacionalno vođeni kao Hrvati. U Drugom svjetskom ratu Bosna i Hercegovina bila je središte partizanskog pokreta otpora iz kojeg je do 1945. godine izrasla dobro organizirana Jugoslavenska armija, koja je s oko 800.000 vojnika predstavljala značajnu vojnu silu svog vremena. To je bilo popraćeno intenzivnim sudjelovanjem Bošnjaka u jedinicama i organima vlasti poslijeratne komunističke Jugoslavije.

Promjena spoljnopolitičke orijentacije SFRJ i uspostava Pokreta nesvrstanih, doprinijela je i emancipaciji muslimanskih nacija Jugoslavije, poglavito Bošnjaka, koji su pod imenom Muslimani priznati 1972. godine kao zasebna nacija u Jugoslaviji. Evolucija borbe za bošnjački identitet doživjela je svoju kulminaciju 1993. godine kada je na Prvom bošnjačkom saboru vraćeno u optičaj nacionalno ime Bošnjak. Proglašenje suverenosti Bosne i Hercegovine 1992. godine bila je dočekana brutalnom agresijom Srbije pomognute snagama lokalnog srpskog stanovništva. Krvav, od početka genocidan rat protiv Bošnjaka, u kojem su viđeni svi elementi zločina istrebljenja: od zatvaranja u koncentracione logore, ubijanja i iseljavanja stanovništva, silovanja, izgladnjivanja, postavljanja i održavanja opsada koje su trajale i preko tisuću dana. Danas, skoro 18 godina po okončanju *bosanske rata*, Bosna i Hercegovina nalazi se pred popisom stanovništva koji bi trebao detektirati demografske promjene u posljednjih 20 godina. Saznat ćemo kakve je štete nanijela srpska agresija Republici Bosni i Hercegovni, te čine li Bošnjaci i formalno natpolovičnu većinu stanovništva Bosne i Hercegovine ♦

European Muslims

Tarik Kulenović

Institute of Anthropology, Zagreb

Summary

The paper examines Muslim populations in Europe, migration flows, formation of communities, their size, geographic distribution, their public and political perception in European countries.

Key words: Islam, Europe, Muslims, migration

Literatura

- Barabasi, Albert Laszlo (2006): *U mreži*, Naklada Jesenski i Turk. Zagreb.
- Bašagić, Safvet-beg (1900): *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (1463-1850)*, Vlastita naklada. Sarajevo, Reprint izdanje: Zagreb, 1989.
- Bergholz, Max (2011): “Čudna šutnja – Zašto nema spomenika za muslimanske civilne žrtve ubijene u Bosni u Drugom svjetskom ratu?”. *Historijska traganja*, br. 8
- Buijs, Frank J. & Rath, Jan (2002): *Muslims in Europe – The State of the Research*. IMISCOE Working Paper.
- Gallis, Paul; Archick, Kirstin; Miko, Francis and Woehrel Steven (2005): *Muslims in Europe: Integration Policies in Selected Countries*, CRS Report for Congress, The Library of Congress.
- Landa, Manuel De (2002): *Tisuću godina nelinearne povijesti*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb.
- Roy, Olivier: *The Challenges of Euro-Islam*. Hoover Press, Garfinkle.
- Truhelka, Ćiro (1941): *Studije o podrijetlu – Etnološka razmatranja iz Bosne i Hercegovine*, Matice hrvatska, Reprint: Hrvatsko društvo folklorista, 2012.
- Warner Caroline and Wenner, Manfred (2006): “Religion and Political Organisation of Muslims in Europe” u: *Perspectives on Politics*, September.